

**Imprenta y literatura española en los siglos XVI y XVII:
de las periferias al centro**

editado por Claudia Demattè, Arantxa Llàcer, Marco Presotto

L'obrador dels Cormellas

Centre i perifèria de la cultura del llibre en la Corona d'Aragó

Arantxa Llàcer

Universitat Autònoma de Barcelona, Espanya

Abstract This essay describes, through notarial documentation, the commercial project of the Cormellas family. The owners of the company, based in the city of Barcelona, controlled one of the most important presses of the seventeenth century, with the greatest capacity to print and market the literature of the time. Through the study of the documents, we will obtain a first glimpse of the literature they printed, but also of the books they were able to distribute, acting both as the printing centre of the Crown of Aragon and as a periphery in the extensive network of literary commercialisation of the period.

Keywords Press. Printers. Cormellas. Book business. Hispanic literature. Barcelona.

Sumari 1 Els Cormellas: un projecte familiar. – 2 La documentació notarial com a font. – 2.1 Advertència preliminar. – 2.2 Descripció del document. – 3 Entre prestatges. – 3.1 La llibreria. – 3.2 El magatzem. – 4 Anàlisi de les dades i primeres conclusions. – 4.1 Síntesi de l'anàlisi documental. – 4.2 Primeres conclusions i hipòtesis de treball.



Biblioteca di Rassegna iberistica 38

e-ISSN 2610-9360 | ISSN 2610-8844

ISBN [ebook] 978-88-6969-819-4 | ISBN [print] 978-88-6969-898-9

Peer review | Open access

Submitted 2024-02-07 | Accepted 2024-04-03 | Published 2024-12-09

© 2024 Llàcer | © 4.0

DOI 10.30687/978-88-6969-819-4/003

1 Els Cormellas: un projecte familiar

Com ja han descrit abans altres investigadors, la nissaga Cormellas s'enceta a la ciutat comtal amb la figura de Sebastià de Cormellas, fill de Francisco de Cormellas, impressor d'Alcalá de Henares.¹ A la seua arribada a Barcelona a finals del segle XVI, Sebastià de Cormellas entra a treballar en l'estampa d'Hubert Gotard i l'any 1591, poc després de la mort d'aquest, es casa amb la vídua, Maria de Velasco, i es posa al capdavant de la impremta.² Per tant, Cormellas l'any 1591 és ja, de facto, propietari d'una estampa establerta a la ciutat comtal i en funcionament.

La trajectòria de Sebastià de Cormellas com a impressor a Barcelona, i més concretament al carrer del Call, s'estén fins l'any 1638 aproximadament, any en què situem la seua mort.³ De la unió matrimonial amb Maria de Velasco neixen tres fills però és el primogènit, Francesc Sebastià de Cormellas –que sovint apareix esmentat a la documentació com Sebastià de Cormellas, «el mozo» o «menor de días»– qui heretarà el negoci familiar i el durà endavant. Aquest segon propietari, el Cormellas jove, no va exercir mai d'impressor però sempre va estar vinculat al món del llibre: durant uns anys consta com a membre de la confraria de llibreters i a partir de 1624 ja consta com a mercader en diversos documents. El fet de no ser impressor no li impedí, però, heretar el negoci; sobre aquest fet parlarem més endavant.

Sebastià de Cormellas fill –o el «mozo»– degué morir al voltant de 1666, quan el seu primogènit, Francesc de Cormellas, tenia cinc anys, i va ser la vídua, Teresa Ginebreda i de Cormellas, la curadora dels béns mentre l'hereu universal era menor. Malauradament el primogènit va morir poc de temps després i fou el seu segon fill, Josep de Cormellas, l'hereu de totes les propietats i de la impremta.⁴

1 Hi ha múltiples investigadors que han aportat dades de caire general com ara Vindel (1935), Delgado (1996), Camprubí (2020). Altres investigadors també s'hi han referit a aspectes més puntuals, com veurem al llarg de la present contribució.

2 La data d'arribada de Cormellas no és suficientment exacta, Vindel (1935, 45) considerava que havia arribat abans de 1590, ja que Gotard mor el 1589 i la impremta dels Cormellas es documenta des de 1591. Per la seua banda, Delgado (1996, 157) no acaba d'especificar la data, si bé esmenta que l'any 1591 es produí el matrimoni amb Maria de Velasco, i Pontón (2014, 15) situa la data d'arribada de Cormellas l'any 1590, provinent de Saragossa.

3 Considerem aquesta data aproximada per a la defunció de Sebastià de Cormellas pare tenint en compte, d'una banda, l'existència d'un testament seu de l'any 1636 i, just dos anys després, la publicació del *Discurs en favor de Sebastià de Cormellas, mercader, contra los... consols y consell de vint del magistrat de la Llotja de la Mar de la present ciutat de Barcelona*, en què Cormellas fill reclama el seu dret a conservar el negoci patern, malgrat no exercir com a impressor. La publicació d'aquest full volant té sentit si considerem el 1637-38 l'any de la mort de Sebastià de Cormellas pare, mestre impressor.

4 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Rafael Cassanyes, 867/27.

Tot i que ací no entrarem a detallar la tasca de la nissaga Cormellas més enllà de l'any 1667, cal fer notar que Teresa Ginebreda va estar al capdavant de l'estampa del Call durant més d'una vintena d'anys – entre 1667 i 1691–⁵ assegurant el traspàs al seu fill Josep; el negoci es va desmantellar progressivament dos anys després de la mort de Josep de Cormellas l'any 1701.⁶ Però d'aquesta segona part de la història familiar i de la gestió de la impremta en parlarem en una altra ocasió, com ja hem advertit.

Tornant a la tasca específica de la impremta en les seues dues primeres etapes –aquelles que es corresponen amb Sebastià de Cormellas pare i fill–, les dades inicials, tant de la nòmina d'obres impreses, la documentació notarial de processos, compres i vendes, com l'inventari de béns postmortem de 1667 ens permeten esbossar la tasca d'aquests dos personatges com a impressors, llibreters, mercaders i editors.⁷ La impremta Cormellas, segons feu notar Vindel (1935, 53-4) era la més important en la primera meitat del segle XVII de la ciutat comtal. Capdavantera en la impressió de literatura castellana del Siglo de Oro a la corona d'Aragó, podia treballar en la estampa de 8 o 10 llibres simultàniament i combinava la impressió de textos literaris amb la de textos instructius, religiosos, històrics i noticiaris, entre d'altres.⁸ Però no sols això, de l'acarament de dades provinents de tota la documentació estudiada a què ens hem referit fa un moment ens adonem que va existir una activitat d'intercanvi de volums entre els Cormellas i altres impressors, llibreters o comerciants de llibres, de manera que la nissaga exercí de centre distribuïdor al Principat i, alhora, de perifèria dins la complexa xarxa de la distribució del llibre en el segle XVII.

5 L'any 1691 cedí el títol d'estampera de la ciutat a favor del seu fill, just quan tenia 24 anys, i segons Camprubí (2012, 94) dos anys després Josep de Cormellas es posa al capdavant del negoci, després de la mort de Teresa de Ginebreda.

6 Extraiem la data de la mort de l'AHPB, Rafael Cassanyes, 867/27, f. 271v.

7 La combinació de diferents feines relacionades amb el món del llibre no és un fet extraordinari dels Cormellas sinó que era bastant habitual que alguns dels editors o promotors d'obres literàries provingueren d'altres estaments, fins i tot amb càrrecs públics. També és a bastament conegut el paper de Alonso Pérez com a promotor i distribuïdor d'obres que finançava (Cayuela 2005, 31). De la mateixa manera, la compra-venda de llibres de vegades es feia mitjançant l'intercanvi, de manera que l'impressor adquiria exemplars d'obres d'un altre obrador que després distribuïa (Camprubí 2018, 65). Les línies que separaven la tasca dels múltiples agents relacionats amb el mercat del llibre eren, per tant, molt difuses.

8 La varietat de temes i la reedició de llibres de venda ràpida, com ara textos legals o sobre medicina, vides pietoses o tractats polítics, era d'allò més habitual a l'època, tant des del punt de vista de l'impressor com del potencial comprador (Espino 2003, 212, 220).

2 La documentació notarial com a font

2.1 Advertència preliminar

Un dels documents que presentem ací és una de les eines més completes per entendre l'abast d'un obrador: un inventari de béns. En la tradició peninsular –tant la catalana com la castellana– alguns investigadors han donat a conèixer alguns inventaris d'èpoques diferents, d'impressors o de propietaris particulars, tractant de descriure'n les tendències literàries, els fluxos de circulació d'obres, el poder adquisitiu i potencial del llibre imprès o l'abast d'un autor o una obra.⁹ Ara bé, cal advertir que les dades que ens proporcionen sempre seran parcials i que l'absència d'un títol que esperàvem trobar-hi documentat no significa que no formara part d'aquell obrador o d'aquella llibreria, sinó simplement que en el moment en què es va dur a terme el registre el volum no hi era. Com ha fet notar Pedraza (2008, 24), la informació dels registres notariais sempre és parcial, i sols amb l'acarament de diversos documents que exposen el mateix procés o d'altres semblants podrem resoldre alguns dubtes o acabar de formular les hipòtesis més versemblants, com tractarem de fer ací. És per això que també parlem de testaments o comptabilitat dispersa entre la gran quantitat de registres que aquesta nissaga va produir.

Dit això, l'abast de l'inventari que ací presentem és tan ampli que sobrepassa els límits de la present aportació, de manera que en farem una descripció general i sols ens detindrem en alguns aspectes, a l'espera de l'ocasió per incidir més en aquells continguts que ací sols s'esmentaran de passada o que quedaran silenciats per una qüestió d'espai i de selecció de la informació.

2.2 Descripció del document

Cal advertir, en primer lloc, que l'inventari no és un catàleg perquè un possible comprador o mercader pugui saber què hi ha a la impremta, com s'ha trobat en altres casos,¹⁰ sinó que sembla respondre a un registre fet després de la mort de Sebastià de Cormellas fill (circa 1666), sol·licitat per la vídua, Teresa Ginebreda i de Cormellas, per conèixer el patrimoni del difunt que potser en un futur indeterminat pugui posar-se a la venda, en un únic bloc o a l'encant.

⁹ Hi ha múltiples exemples d'aquest tipus de recerca, dins i fora del circuit peninsular, com ara el de Dadson (1998; 2012), Griffin (1998). Per al cas català: Peña 1996; Espino 2003; Camprubí 2014.

¹⁰ Em referisc, per exemple, als catàlegs d'obres descrits per Clemente (2010) en el cas dels Anisson-Posuel i Arnaud-Borde a França.

L'inventari sembla estar fet per cinc persones i dividit en dues seccions diferenciades: d'una banda trobem el gruix del document, a càrrec del notari barceloní Jaume Corbera, que ben segurament se serviria d'un escriba o assistent per registrar tot el que es trobava al domicili i taller del Call; d'una altra, trobem un segon segment documental de trenta-tres pàgines, dut a terme per dos llibreters –Joan Selma i Ramon Boxeda– que van anar esmentant els títols mentre una tercera persona, el donzell Anton Alòxiga, va prenent-ne nota. Aquest segon segment, en què es descriu què hi havia al magatzem de la casa-obrador, va ser un encàrrec als llibreters just ara esmentats perquè s'hi van trobar «una gran quantitat de llibres que no és possible en breu temps continuar-los en lo present inventari»,¹¹ i que posteriorment es va cosir amb la resta del document fet pel notari Corbera.

En el primer segment del document, com és habitual en aquests casos, es registra tot el que hi ha a la casa: el notari i el seu assistent passen habitació per habitació descrivint tots els objectes, roba, joies, llibres, quadres o mobles que s'hi va trobant, incloent-hi un apartat de censals i debits pendents del difunt. La descripció acostuma a ser suficientment detallada per poder identificar cada objecte, com és habitual en aquests casos.¹²

Al marge de tota aquesta informació, altament rellevant per a una altra mena d'estudi, en el nostre cas hi ha dos espais que són del tot principals: la llibreria i el magatzem.¹³ Seguint la descripció espacial que va fent l'inventari de les diferents habitacions, la llibreria estava a l'entrada de la casa a mà esquerra, i el magatzem just en front, a mà dreta, i en dues habitacions en el pis superior.¹⁴ L'inventari de la llibreria ocupa trenta-cinc pàgines i, com havíem dit, dut a terme pel notari Jaume Corbera. La llarga nòmina d'obres sovint es registra amb dues informacions essencials, títol i autor, però afortunadament podem saber algun detall més perquè sembla ser que la disposició dels

11 AHPB, Jaume Corbera, 730/33, s.n., amb data del 4 de febrer de 1667. La referència a aquest inventari prové de Camprubí (2012).

12 Per exemple part de l'heretat de Josep de Cormellas fou venuda, com consta en l'almoneda d'objectes descrita a AHPB, Rafael Cassanyes 867/26, s.f., data del 14 de novembre de 1702.

13 També és especialment interessant la descripció d'eines d'impremta, màquines, tipus o matrius que s'hi trobaven, però és un registre a què ens dedicarem en una altra ocasió.

14 En el primer foli de l'inventari diu «En los estudios de ditas casas, ço és en lo primer entrant se ha trobat lo següent» per referir-se a la primera habitació que inventariarà, i en arribar a la sala de la llibreria, anota «En lo estudi que si entra per lo primer estudi designat en primer lloc se ha trobat lo següent». Més endavant, en començar la descripció del magatzem, explica: «Item en lo estudi de la entrada a mà dreta entrant y en dos aposentos de dalt que-s duien y anoménan, ço és lo hu lo guarda roba y l'altra que està al costat de dit guardaroba, la han trobat en cada hu de dits aposentos uns prestatges de fusta usats» (AHPB, Jaume Corbera, 730/33).

volums en la llibreria –com ho anomena el document– ve determinada per les seues dimensions, i per tant, podem conèixer que hi ha obres en foli, en quart, en octau, en dotzé, en setzé i un conjunt de llibres petits. Una qüestió difícil de resoldre és si els títols que s'hi apleguen –nou-cents sis per ser exactes– són volums relligats o no, i tot fa pensar que generalment no ho són, altrament costa entendre perquè en un moment determinat de l'inventari s'especifica que hi ha uns volums en octau enquadernats; fer constar una informació com aquesta té sentit si la resta de referències esmentades fins aleshores eren en rama.

Sense voler entrar en detalls anecdòtics, el procés d'identificació de les obres en què estem treballant ens permeten certificar que les persones encarregades de la redacció de l'inventari –i ací parlem d'una autoria compartida entre el notari i l'escriba– no tenen coneixements de cultura del llibre o fins i tot del tipus d'informació que es disposa en una portada, i és per això que en alguns casos confonen l'autor amb el dedicatari. Encara més, ens trobem amb la dificultat afegida que els autors d'aquesta primera part de l'inventari són clarament catalanoparlants per l'adaptació de títols castellans a la fonètica del català, una adaptació que en alguns casos no ens permet determinar si estan referenciant una obra en català o en castellà, especialment amb títols molt genèrics, per l'ambigüitat de l'entrada.¹⁵

Una altra qüestió que condiciona el procés d'identificació i anàlisi de les obres és la manca de criteri a l'hora de triar la informació clau que identifica el volum –com ara quan es refereix a exemplars de les faules d'Isop o a les *Novelas amorosas y exemplares* de Maria de Zayas, sense determinar a quina edició o part s'està referint en cadascun dels casos respectivament. Aquestes absències responen al que ja havíem anunciat: el document recull la informació imprescindible segons el seu curador per poder identificar el que allà es pot trobar, i si aquest no té un gran coneixement sobre el món de la impremta, el resultat acusarà aquesta mancança. També pot estar justificat si s'està considerant una venda al pes i no per títols.

Feta aquesta aproximació a la primera part de l'inventari, passem ara a descriure la disposició de les dades relatives als llibres del magatzem. Com ja hem fet notar, el magatzem està dividit en tres habitacions diferents, una en la planta baixa i dues en la planta superior, i els títols allà descrits ocupen trenta-dos pàgines, amb un total de mil setanta-cinc referències bibliogràfiques. Aquesta segona part, que correspon a l'encàrrec de Teresa Ginebreda i de Cormellas als llibreters Selma i Boxeda, conté diferències significatives respecte de la secció anterior: els llibres estan descrits atenent principalment

15 És el cas de les «Matamorfoses de Uvidi», que bé podria ser una edició en castellà de l'obra d'Ovidi com una edició en català –menys comunes però documentades a la ciutat de Barcelona.

3.	Comentarios de Ferrnando	folli	157
1.	Autoria de Tobias	folli	146
11.	Indivulua sacramental Comentarua	folli	270
5.	Decisiones de Peguera segon t.	folli	45
1.	Recuerdos Historicos Politicos de Salmeron	folli	100
2.	El Governador Iberitiano de Manrique	folli	128
28.	Historia de Sarcia p. 2. 3. y 4. t.	folli	587
2.	Guerras de flandres de vancuallo	folli	109
2.	Historia del Pena	folli	157
3.	Additions de Louarubias de Bajas	folli	98
1.	Suma del sacerdotio de Sarcia	folli	170
4.	Quobar de vtro que foro p. 2. t.	folli	256

Imatge 1 Fragment de la disposició de la informació en l'inventari del magatzem, fet per Selma i Boxeda i escrit per Anton Alóxiga. AHPB, Jaume Corbera, 730/33

al seu tamany, amb l'encapçalament «Memorial dels llibres de *quart* se són trobats en lo magatzem de la entrada; són los següents», canviant en cada secció la referència a les dimensions i la ubicació. És per això que sabem que els llibres en foli i en quart estaven en el magatzem de baix, mentre que els llibres més xicotets –en octau, setzé, vint-i-quatrè i trenta-dosé– estaven distribuïts entre el magatzem i les dues habitacions del primer pis. Aquesta disposició és del tot lògica si pensem en qüestions pràctiques com el desplaçament de volums.

En segon lloc, pel que fa al procés d'identificació, a més de l'habitual referència a títol, autoria i dimensions la identificació ve acompanyada de tres informacions més: en alguns casos els llibreters expliciten de quina part es tracta –per exemple, *Décima parte de las comedias de Lope* o la diferenciació entre «*El político del cielo*, de Niceno, primera parte» i «*El político del cielo*, primer y segundo tomo»;¹⁶ però, a més a més, ens proporcionen dues dades numèriques que a continuació analitzem.

Com es pot veure a la imatge [imatge 1], les entrades venen precedides d'una numeració, seguides del títol i en alguns casos del nom de l'autor –o a l'inrevés–, el terme «fulls» i una segona numeració. Pressuposem que la primera columna es refereix al nombre d'exemplars, sovint amb números baixos i sencers –per exemple, de la *Suma*

¹⁶ Considerem, després del buidatge del document, que fan servir els termes «part» i «tom» com si foren equivalents en alguns casos i amb significats diferents en altres, de manera que correspon a l'investigador interpretar a què s'està referint en cada cas.

del sacerdocio de García tindria un únic exemplar-; però quina informació ens està donant llavors la darrera columna numèrica? Podria referir-se a diferents tipus de dades, com ara el preu per unitat; pot referir-se també a la paginació o la foliació –especialment considerant que entre el títol i aquesta columna numèrica apareix escrit el terme «fulls». A hores d'ara la nostra recerca apunta cap a una tercera hipòtesi. Si, seguint amb l'exemple de la *Suma del sacerdocio* de Garcia busquem les edicions compilades en repositoris digitals,¹⁷ coneixem dues edicions d'aquesta obra: una edició en quart, perduda, impresa a Saragossa l'any 1641, i una segona edició, en infoli, impresa a Saragossa l'any 1644, ambdues per Pedro Vergés. Si mirem el nombre de folis emprats per imprimir el text (756 pàgines dividit entre 4, tenint en compte que és un imprés en infoli), el resultat de l'operació és de 189 folis i mig. Tornem a l'inventari i comprovem que la segona columna en el cas de la *Suma* ens dona 190 fulls –o folis. Llavors, aquesta columna pot estar comptant quantitats de paper imprés, una informació que encaixa amb la forma de pensar i valorar el material a mans d'un llibreter.

En altres casos, però, la xifra de la segona columna de l'inventari no acaba de coincidir exactament amb la descripció de les edicions conegudes. Per exemple, en l'edició de los *Recuerdos históricos y políticos de los servicios que los generales y varones ilustres de la religión de nuestra señora de la Merced*, de Marcos Salmerón, publicat a València l'any 1646. L'edició, també en format infoli, té un total de 618 pàgines i, per tant, es farien servir un nombre aproximat de 154 folis i mig. La xifra que proporciona l'inventari en aquest cas és menor –de 100 folis-; la distància entre ambdues xifres pot estar indicant que es tracta d'un exemplar incomplet o d'una edició que no tenim controlada.¹⁸ Com veiem, no podem considerar inequívocament que la segona columna de números responga als folis emprats, tot i que hem provat la fórmula amb diversos títols amb resultats molt positius. A més a més, com dèiem, el fet de comptar plec de paper sembla molt lògic si pensem que els encarregats de la feina eren llibreters i, alhora, ens planteja dues preguntes més: aquest llibres del magatzem, estaven encuadernats o sense encuadernar, com sembla que estaven els de la llibreria? i, poden haver-hi llibres incomplets?

D'entrada, cal considerar que el preu d'un llibre encuadernat i sense encuadernar varia, perquè és una tasca –un recàrrec econòmic– que s'ha de sumar al preu del text imprés. Per tant, el fet que

¹⁷ En el nostre cas acarem les dades d'*Iberian Books* (<https://iberian.ucd.ie/>) i de l'*Universal Short Title Catalogue* (<https://www.ustc.ac.uk/>).

¹⁸ Pot ser una edició amb el text complet però en la qual s'ha disposat el text d'una manera diferent, més ajustada, sense gravats o il·lustracions, per tal d'encabir més text en la caixa de composició i necessitar menys paper per estampar l'obra.

enlloc s'ésmente que tots aquests volums estaven enquadernats ens fa pensar, una vegada més, que allò que els llibreters estan veient són textos sense relligar. Encara més, en el procés d'anàlisi vam arribar a un cas específic que ens fa considerar que les obres podrien conservar-s'hi incompletes, mutilades o modificades de maneres diferents, i que de ser així entendriem per què en alguns casos la quantitat de paper emprat en l'edició coneguda i de l'exemplar documentat a l'inventari no coincideixen.

Dins el memorial dels llibres en quart del magatzem trobem la següent referència: «1. Comedias de La discreta venganza, de Lope, fulls, 76». Analitzem la informació: aparentment es descriu un únic exemplar d'un text de Lope de Vega anomenat *La discreta venganza*; sembla ser, segons la nostra primera interpretació, que podria tractar-se de més d'un exemplar de la mateixa comèdia- i d'ahí l'ús del terme «comedias» en plural-, que hauria ocupat 76 folis en total. Aquesta comèdia específicament en l'edició madrilenya de 1625 ocupa 51 pàgines -[3]+[48]- que, traduït en termes de folis, són 12,75 folis.¹⁹ Això voldria dir que, si entenem que el que tenen al davant són diversos exemplars d'una única comèdia, tindrien 6 exemplars -o sueltas- de *La discreta venganza* de Lope de Vega. Si fem el mateix exercici amb altres edicions, com la madrilenya de 1627 també estem davant 49 pàgines i, per tant, la quantitat de paper emprat seria pràcticament idèntic.²⁰ L'investigador pot considerar que es tracta d'una comèdia desglossada d'aquelles que acostumaven a eixir de impremta Cormellas, però en aquest cas pertany a una part de comèdies que no s'hi va estampar mai, i de la qual sols coneixem una edició barcelonina, a càrrec d'Esteve Liberós, el 1630, feta seguint l'edició *princeps* madrilenya de 1625 (Fernández y Gómez 2021, 65).²¹

Exposades i valorades totes les dades, sembla ser que l'explicació més probable és la més senzilla: la comèdia *La discreta venganza*, de Lope de Vega, és la que encapçala la *Parte veinte de comedias* del mateix autor i, que a més, té una extensió, segons la taxa, de 75 plec i mig aproximadament en l'edició madrilenya de 1625. Per tant, el que poden estar veient els llibreters -que tampoc havien de ser necessàriament uns grans experts de la literatura d'entreteniment del moment- és una edició acéfala, mancada de portada i preliminars. De ser així, caldrà ser molt curosos a l'hora d'acurar les xifres d'aquesta segona columna numèrica, com veníem dient, perquè en

19 Ens referim a l'edició *Parte veinte de las comedias*, Madrid, viuda de Alonso Martín de Balboa y Juan González, 1625.

20 Ens referim a l'edició *Parte veinte de las comedias, dividida en dos partes*, Madrid, por Juan González a costa de Alonso Pérez, 1627.

21 Fem notar aquesta dada perquè es podria considerar que és una edició amb el text ajustat per encabir-lo en menys folis, com s'ha detectat en alguns casos a la impremta Cormellas (Pontón 2014, 28; Gómez 2015, 179, 185).

cas de referir-se als folis ens poden estar indicant edicions controlades però incompletes o edicions d'una mateixa obra que no ens han pervingut i no tenim documentades.

Fet tot aquest estat de la qüestió, arribem a la part que pot suscitar més interès a l'investigador: quins llibres hi ha a l'inventari de la casa Cormellas del 1667? Són exemplars de les obres impreses per la família Cormellas o hi ha volums adquirits?

3 Entre prestatges

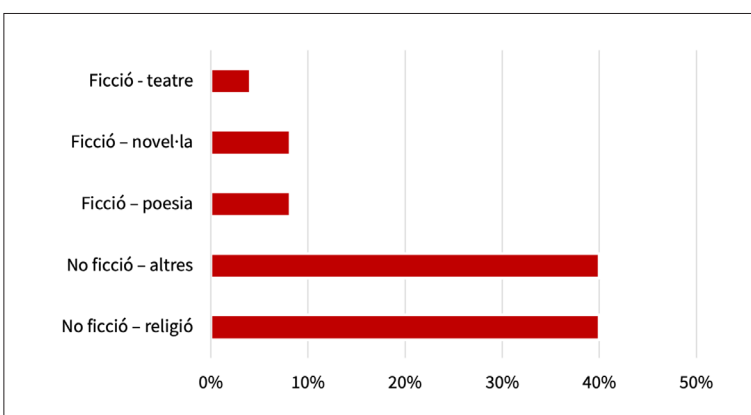
Com ja havíem avançat, entre els dos espais que conformen la casa del Call -llibreria i magatzem- hi ha quasi dos milers de títols.²² A grans trets podem dir que el 20,4% i el 11,16% de les obres d'aquests dos espais respectivament responen a literatura de ficció, de manera que una àmplia majoria de les obres recollides seran de textos no ficticials. Tractant-se de dos espais diferenciats mirarem d'exposar ací els seus continguts, també, en dues seccions diferenciades.

3.1 La llibreria

La llibreria dels Cormellas tenia l'any 1667 al voltant de nou-cents títols que recollien una varietat d'impresos àmplia i variada. El bloc més nombrós, amb un percentatge aproximat del 40% dels títols, correspon a obres religioses des de diferents punts de vista. Hi ha, com era d'esperar pel seu èxit en l'època, obres de fra Luis de Granada com *La introducción del símbolo de la fe* (sense determinar-ne la part); múltiples *Flos sanctorum* i vides de sants com la *Vida y purgatorio de San Patricio* de Juan Pérez de Montalbán o la *Vida y penitencia de santa Teodora de Alexandria* de Cristóbal González de Torneo [imatge 2].

També podem trobar-hi manuals per resar el rosari o per l'ofici religiós, com ara *Tratado de las ceremonias de la misa y las demás cosas tocantes a ella* [...], de Juan de Bustamante, manuals de confesors com els *Veintiquatro discursos sobre los pecados de la lengua, y como se distinguen y de la gravedad de cada uno de ellos*, de Luis de Torres, i també llibres sobre models de conducta com *Entretenimientos y juegos honestos, y recreaciones christianas, para que en todo género de estados se recreen los sentidos sin que se estrague el alma* de Alonso Remón o *Fiel desengaño contra la ociosidad y los juegos* de Francisco de Luque Fajardo.

²² Parlem de títols perquè algunes obres estan dividides en diversos toms i, per tant, la quantitat seguint aquest criteri supera els dos mil títols a què ací ens referim.



Imatge 2 Distribució per tipologies dels volums de la llibreria dels Cormellas en 1667 segons l'inventari

El 40% restant dels títols de no ficció de la llibreria es distribueix entre textos historiogràfics, científics, legals, educatius o al voltant de diferents oficis i actes comercials. Començant per les obres de caire històric trobem obres com ara el *Enchiridión de los tiempos*, d'Alonso de Venero, amb menció a les Índies o, en aquesta mateixa línia, la *Historia natural y moral de las Indias* de José de Acosta. Hi ha textos d'història peninsular, com els quatre toms de la *Compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reynos de España*, d'Esteban de Garibay o els *Anales del reino de Valencia*, de Francesc Diago. També apareixen històries vinculades a reis o personatges de renom com *La fama austriaca o historia panegírica de la vida y hechos del emperador Ferdinando Segundo o El seyano germánico Alberto Wenceslao, Eusebio de Volstein [...]*, ambdós de José Pellicer de Ossau y Tovar.

Pròpiament sobre l'àrea geogràfica principatina, paga la pena remarcar la presència d'un dels pocs textos relacionats amb el devenir de la Guerra dels Segadors inventariats, de la qual els Cormellas van ser grans difusors a través de la pamfletística; ens referim a l'opuscle de Ramón Dalmau de Rocaberti *Presagios fatales del mando francés en Cataluña*, publicat el 1646 a Saragossa i sense edició coneguda a Barcelona. S'hi poden localitzar encara alguns textos derivats de les institucions comtals com el *Libre dels quatre senyals del general de Catalunya [...]* o els comentaris de Tomás Miere a *l'Apparatus super constitutionibus et capitulis curiarum Cathalonie*.

En l'apartat d'obres relacionades amb temes bèl·lics, hi ha molts pocs títols, com els dos exemplars de la *Destreza de las armas*, de Luis Pacheco de Narváez, sobre les destreses vinculades a aquesta activitat, però que tenien un pes poc significatiu en el conjunt de la llibreria. Pel que fa a les obres científiques, trobem títols de medicina i

cirurgia, de geografia, d'agricultura i ciències naturals i, en especial, diversos llibres d'aritmètica. Destaquem en aquest apartat les obres d'Esteban Pujasol, *El sol solo y para todos sol de la filosofía sagaz y anatomía de ingenios*, o l'obra d'astronomia de Jerónimo Cortés, *Lunario y pronóstico perpétuo general y particular para cada reyno provincia*. En matèria d'educació, per tractar de definir-ho en un sentit ampli, trobem algun manual per escriure poesia o cartes, com és el cas de *Cisne de Apolo de las excelencias y dignidad y todo lo que al arte poética y versificatoria pertenece*, de Luis Alfonso de Carvallo, o la *Reducción de las letras y arte para enseñar a hablar los mudos*, de Juan Pablo Bonet.

Passem ara a intentar dibuixar les tendències pel que fa als llibres de ficció que ocupen el 20,4% restant de la llibreria. No cal perdre de vista, en aquest punt, que algunes obres tenen una composició miscel·lània i s'hi combinen poesies, segments narratius o peces teatrals, inspirades més o menys en la contemporaneïtat de l'autor o amb un objectiu múltiple (estètic i moral, per exemple), de manera que distribuïm la descripció en seccions orientatives i utilitàries per a la nostra tasca.

D'aquest percentatge, hi ha un gènere que sobresurt respecte de la resta: la poesia. Amb un 40% dels títols d'aquesta secció localitzem autors de renom com Lope de Vega -l'autor més repetit de l'apartat de ficció d'aquest inventari- de qui trobem les *Rimas sacras o Jerusalén Conquistada*; Luis de Góngora i les seues *Delicias del parnaso*, el cançoner compilat per Luis de Llinares -*Cancionero, llamado flor de enamorados, sacado de diversos autores*- o unes *Justas poéticas* del valencià Guillem Català de Valeriola. D'aquestes, ni les *Rimas* de Lope, ni les *Justas* de Valeriola comptaven amb una edició barcelonina localitzada, de manera que ja podem intuir que la conformació de la llibreria conté edicions pròpies i adquisicions d'altres estampes.

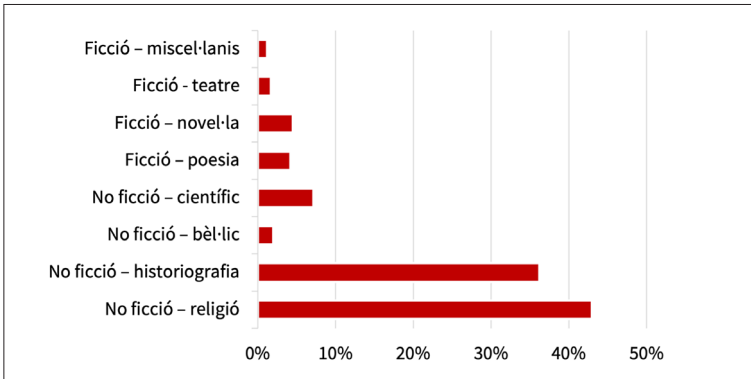
En l'apartat de novel·les podem comptabilitzar també quasi una seixantena de títols. L'autor més repetit és Miguel de Cervantes, de qui podem trobar obres com la *Galatea*, *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*, així com per suposat *El ingenioso hidalgo don Quixote de la Mancha*. El segon autor amb més resultats és Alonso de Castillo Solórzano, amb tres exemplars de *La garduña de Sevilla y anzuelo de las bolsas*, imprès per Cormellas, *La niña de los embustes* o *Lisardo enamorado*. D'aquestes, la primera i segona compten amb edicions a Barcelona, mentre que de la darrera coneixem dues edicions publicades a València. Els segueix Lope de Vega amb els títols més coneguts de l'autor -*La Dorothea*, *El peregrino en su patria* o *Pastores de Belén*. Encara hi ha algunes obres que es poden correspondre amb les edicions impreses o finançades per la família Cormellas com els tres exemplars de *Sucesos y prodigios de amor*, de Juan Pérez de Montalbán, de la qual ens consta que existí una edició finançada i impresa per Cormellas l'any 1646.

Menció a banda mereix el fet que s'hi trobe el llibre de cavalleri-
es *Belianís de Grecia*, de Jerónimo Fernández, del qual ens consta
que s'hi conservava complet –els quatre toms– dividit en dos volums.
L'última edició publicada d'aquesta obra és de 1587, anterior a l'ini-
ci de la tasca de Sebastià de Cormellas pare com a impressor a Bar-
celona, una dada que ens permet intuir una mica millor com es con-
forma aquesta llibreria: aplegant exemplars que per motius diversos
susciten l'interés dels seus propietaris i que, en la línia del que co-
neixem de les biblioteques de l'època, ben segurament es conforma
a través de les tres fonts principals d'adquisició –compra en taller,
compra en almoneda i herència– junt amb una quarta font: l'estam-
pa en l'obrador familiar.

No volem tancar aquesta secció sense fer esment a un altre gènere
literari: el teatre. La meitat de les obres teatrals indexades corres-
ponen a compendis miscel·lanis amb textos de diversos autors, com
ara *El mejor de los mejores libro que ha salido de comedias nuevas*,
*Ramillete gracioso compuesto de entremeses famosos y bailes entre-
mesados o Laurel de comedias de diferentes autores*. Atesa la proli-
feració d'aquestes publicacions i el grau de sintetisme de l'inventari
és impossible identificar l'exemplar i poder parlar de dramaturgs es-
pecíficament. Sí que podem saber, en canvi, que a la llibreria s'aple-
guen peces teatrals de Tirso de Molina, de Luis Quiñones de Bena-
vente, de Juan Cabeza, de Pedro Calderón de la Barca, de Juan Ruíz
de Alarcón, de Juan Pérez de Montalbán i de Lope de Vega. D'aquest
últim, a més de contenir quasi totes les parts de comèdies impreses
fins aleshores, també compta amb la *Relación de las fiestas que la
insigne villa de Madrid hizo en la canonización de su bienaventurado
hijo patrón san Isidro, con las comedias que se representaron y los
versos que en la justa poética se escribieron*, de la qual sols docu-
mentem una edició a Madrid l'any 1622 en l'obrador d'Alonso Martín.

3.2 El magatzem

Pel que fa a aquest segon espai, intitulat «magatzem» en el docu-
ment que extractem ací, trobem que aplega un major nombre de tí-
tols respecte de la llibreria, 1.075 per ser exactes. D'aquests, però,
hi ha referències que coincideixen amb la primera part del registre
bibliogràfic, de manera que no estem davant un inventari que docu-
menta quasi dos mil títols diferents, si bé les xifres ja denoten que
necessàriament hi ha diferències entre ambdues parts. La informa-
ció es disposa seguint un recorregut lògic: els llibreters i el seu es-
criba anoten allò que troben en les tres habitacions que conformen
el magatzem, i el registre es fa atenent a les dimensions dels volums,
extractant en primer lloc els títols en infoli, i posteriorment en quart,
en huité i així successivament. Això implica necessàriament que hi



Imatge 3 Distribució per tipologies dels volums del magatzem dels Cormellas en 1667 segons l'inventari

haurà un cert ordre temàtic en la disposició de les obres, tot tenint en compte que el format de les impressions coincidia en alguns casos amb unes temàtiques o unes altres, com ara els textos litúrgics o tractats historiogràfics en infoli o la literatura de ficció i llibres d'oració en formats més xicotets.

Proporcionalment, sols un 11,64% de les obres aplegades es corresponen amb textos ficticials, mentre que hi ha una àmplia majoria de literatura de no ficció [imatge 3]. Dins aquesta, i de la mateixa manera que veïem amb la llibreria, la literatura religiosa és la que aplega més resultats, amb una freqüència del 42,96% dels títols identificats. Hi ha algunes coincidències respecte de la llibreria com els *Tratados espirituales* d'Hipòlita de Rocabertí o *Del aprecio y estima de la gracia divina que nos mereció el hijo de Dios con su preciosa sangre y pasión*, de Juan Eusebio Nieremberg. A més d'aquests, tornem a trobar algunes tendències com ara la presència continuada de *Flos sanctorum* – és el cas del *Flos sanctorum o Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del principado de Cataluña* del frare Antoni Vicenç Domènec- o les vides exemplars –com la *Historia de san Ramón de Peñafort, frayle de predicadores, en coplas castellanas* de Vicente Miguel de Moradell. També trobem sermons d'autors diversos, alguns fins i tot miscel·lani com el *Teatro evangélico de sermones escritos por diferentes autores, y a singulares asuntos, con tabla para las ferias mayores de cuaresma*, compilat per Juan de Porres, o els manuals per a la predicació –per exemple, els *Asuntos predicables para todas las dominicas de pentecostés* de fra Diego Niseno o els *Conceptos extravagantes y peregrinos sacados de las divinas y humanas letras y santos padres, para muchas y varias ocasiones que por discurso del año se ofrecen predicar*, de Tomás Ramón.

Pel que fa a la historiografia, podem remarcar, per una banda, algunes tendències com ara les obres sobre història antiga, dedicades als primers pobladors com l'*Eptome histórico* de Dídac de Rocabertí o la *Historia natural y moral del nacimiento del mundo*, de Francisco García del Valle. Per una altra banda, hi ha una nòmina remarcable de històries peninsulars, com és el cas dels dos toms de la *Historia general de España* de Juan de Mariana. Encara podem destacar-ne d'altres de caire territorial: la *Primera parte de la historia de Sagunto, Numancia y Cartago*, de Lorenzo de Zamora o la *Conquista de la Bética, poema heroico en que se canta la restauración y libertad de Sevilla por el santo rey don Fernando*, de Juan de la Cueva. Una vegada més, com vèiem en descriure la llibreria, trobem històries centrades en territoris més llunyans, com la *Historia de la Nueva México*, de Gaspar de Villagrà, o la *Historia oriental de las peregrinaciones*, original de Fernão Mendes Pinto amb traducció de Francisco de Herrera Maldonado, a més de títols relatius a la història de la Xina o Japó, o fins i tot del Perú, sense especificar-ne l'autoria. Finalment, en aquesta secció tenen una presència molt remarcable al magatzem les vides de personatges de renom o el relat d'episodis específics de les seues vides, especialment dels reis, entre les quals trobem la *Vida de Alejandro Magno*, de Fernando de Biedma, o les *Memorias que escribió de sí Margarita de Francia, duquesa de Valois, llamada reina de Navarra [...]* traduït per Jacinto de Herrera i Sotomayor, així com biografies relatives a Felip IV d'Aragó, el rei Roderic, Gustau Adolf II de Suècia, Enric III de Navarra i Joan d'Àustria.

Malauradament no hi ha rastres de textos breus -relacions de successos o cròniques de fets remarcables- tot i que sí que trobem la relació derivada de les núpcies de Felip III d'Aragó, *Fiestas nupciales que la ciudad y reyno de Valencia han hecho en el casamiento del rey don Phelipe, nuestro señor III, con doña Margarita de Austria, dirigidas al conde don Jayme Zeferino*, escrita per Gaspar Aguilar i impresa a València l'any 1599, o el *Viaje de la serenísima reina doña María Ana de Austria, segunda mujer de don Phelipe Quarto, hasta la real corte de Madrid desde la imperial de Viena*, de Jerónimo Mascareñas. Al marge d'aquestes dues entrades, no hem identificat altres testimonis de literatura circumstancial o pamfletística, malgrat que va ser una activitat habitual en la impremta Cormellas. És lògic pensar, però, que les relacions de successos o cronicons són textos preparats per a una circumstància específica i tenen una vida «útil» molt limitada, un tret que dificulta que la família tinguera intenció de guardar-ne exemplars. A aquest fet, a més, cal sumar la poca qualitat de les impressions d'aquest tipus, sovint de poques pàgines i que, per tant, les fa més susceptibles a la pèrdua o extinció.

Passem ara a fer esment de les obres de tipus bèl·lic, bé siguen textos sobre gestes o de maniobres o habilitats vinculades amb la guerra. En aquest cas tenen una presència molt reduïda entre els volums

del magatzem identificats -al voltant d'un 2%-, i sols documentem uns pocs títols, relacionats amb episodis històrics com dos exemplars diferents *Guerra de Flandes*, de Guido Bentivoglio amb traducció de Vasilio Baren,²³ i textos sobre estratègia o destresa com *Modo de pelear a la jineta*, de Simón de Villalobos o, una vegada més, *Destreza de las armas*, de Luis Pacheco de Narváez.²⁴ Són més presents, en canvi, textos relacionats amb la política, com *Ejecución de políticas y brevedad de despachos*, de Luís Álvarez Correa; *Engaños y desengaños del tiempo, con un discurso de la expulsión de los moriscos de España y unos avisos de discreción, para acertadamente tratar negocios*, de Blas Verdú o *Los discursos políticos y avisos de Parnaso de Trajano Bocalini, caballero romano*, traduït per Fernando Peres de Sousa.

Pel que fa als textos científics o relacionat amb l'aprenentatge, ocupen un 7,17% de les obres recollides. Majoritàriament trobem títols relacionats amb medicina, que alhora es podrien desglossar en destreses més específiques. A tall d'exemple destaquem els *Diez privilegios para mujeres preñadas con un diccionario médico*, de Juan Alonso de los Ruices de Fontecha o el *Método y orden de curar las enfermedades de curar los niños*, de Jerónimo Soriano. També hi ha obres sobre física, matemàtiques, aritmètica o ciències naturals. Destaquem, però, l'aplec d'obres sobre educació en matèria lingüística i literària, amb obres sobre sintaxi com la *Declaración de las reglas que pertenecen a la sintaxis para el uso de los nombres y construcción de los verbos* de Pedro Reina de Maldonado o els més de setanta exemplars de les «Taules de Gibert», ben segurament les *De genere, et declinatione nominum, deq. praeteritis, & supinis verborum*, de Jaime Felipe Gibert.

Finalment, i encara dins de les obres de caràcter no ficcional, és interessant remarcar la presència de tres títols referits al desenvolupament d'oficis sense presència en el registre de la llibreria. Ens referim a *Reducciones de oro y señorage de plata, con las reglas y tablas generales de lo uno y de lo otro* -de Juan Vázquez de Guzmán-, *Geometría y trazas pertenecientes al oficio de sastres* -de Martín de Andújar-, i *Almotacén o fiel de la medida y peso que se debe dar al pan, vino, carne, aceite, y de otras mercaderías* -de Vicente Montesino.

Passem ara a fer una breu síntesi de les entrades relatives a la literatura de ficció d'aquesta segona secció. Com ja havíem avançat, ocupa un 11,64% dels títols aplegats, dels quals aproximadament un terç de les obres referides es correspondrien a edicions en quart, i la resta a formats menors -en octau o més xicotets. La distribució

23 Parlem de dos exemplars diferents perquè un havia de ser en infoli i l'altre en quart. Ara bé, actualment sols hem pogut localitzar exemplars en infoli estampats a Madrid, però cap edició en quart.

24 AHPP, Francesc Serra, 875/31 f. 519v.

entre textos poètics, novel·les i obres teatrals manté la mateixa tendència que la llibreria, i hi identifiquem 39 obres poètiques, 40 novel·les i 14 títols de teatre, majoritàriament volums amb comèdies de diversos autors, a més de 13 obres de tipus miscel·lani que combinen dos o més gèneres.

En primer lloc, en relació amb la poesia, que representa un 32,5% de la literatura de ficció, hi ha vint-i-sis autors diferents o obres miscel·lànies, però l'autor amb més concurrències és Lope de Vega, de qui detectem dos exemplars de la *Corona trágica vida y muerte de la serenissima reyna de Escocia Maria Estuarda* o un exemplar de les *Rimas del Fénix*. El segueix Alonso de Ledesma amb tres exemplars de l'obra *Romancero y monstró imaginado*, possiblement exemplars de l'edició feta a l'obrador dels Cormellas el 1616. De Manuel de Faria e Sousa s'hi inventarien una de les dues parts que conformen *Divinas y humanas flores* i *Fuente de Aganipe*. Tot plegat, el conjunt és tan heterogeni que és difícil sintetitzar-lo ara i ací, tot i que almenys 24 dels títols coincideixen amb obres registrades en la llibreria. Sí que podem fer notar, però, que sota el títol «Silva de romances», l'autoria del qual desconeixem, s'acumulen 250 exemplars, una de les xifres més altes del magatzem, i la segona més alta en relació amb les obres de ficció.

En segon lloc, si miren els títols de novel·les, que representen un 33,05% de la literatura de ficció, detectem algunes coincidències respecte de l'apartat de la llibreria. Alguns autors tornen a ser els més repetits, encapçalant la llista Alonso de Castillo Solórzano amb sis resultats diferents respecte de la llibreria, com ara *Las harpiás en Madrid y coche de las estafas*, *Los amantes andaluces* o *Noche de placer*. En canvi, les tres obres atribuïdes a Miguel de Cervantes i les dues a Juan Pérez de Montalbán coincideixen amb les que ja hem nomenat en l'apartat anterior. Destaca, per ser de les poques autores femenines de tot el conjunt, la presència de María de Zayas, de qui es referencien tres volums de les *Novelas amorosas y exemplares* –dues d'elles corresponents a la primera i segona part específicament. De totes les referències, però, és el *Galateo español*, de Lucas Gracián Dantisco, el que acumula el major nombre d'exemplars, 131; comptem, a més, que aplicant l'anàlisi de les dades numèriques que hem explicat en descriure l'inventari, les característiques –una obra en format dotzè i de 10 folis d'extensió– coincideix de ple amb l'edició de la casa Cormellas de 1616, amb la qual cosa podria ser el producte romanent d'aquest tiratge.

En tercer lloc, ens detenim ara en els títols relacionats amb el gènere teatral –que representa un 11,6% de la literatura de ficció. De la mateixa manera que en la llibreria, hi ha múltiples referències a seleccions d'obres teatrals amb peces de diversos autors –amb títols com *Laurel de comedias quarta parte de diferentes autores*, *Segunda parte de comedias escogidas de las mejores de España* o *Ramillote gracioso de entremeses*. D'autors identificats podem esmentar

Juan Cabeza, Alonso Jeronimo Salas Barbadillo, Pedro Jaime Casiano, Baptista Remiro de Navarra, Diego Alonso Velázquez de Velasco, Francisco de Navarrete i Ribera i Lope de Vega. Els dramaturgs, per tant, pràcticament difereixen d'aquells esmentats en la llibreria, i sols Juan Cabeza i Lope de Vega coincideixen, així com els títols de les obres respecte del registre anterior. De les catorze entrades, com es pot intuir pels títols que hem citat, la majoria corresponen amb comèdies, i sols la *Casa de juego* de Navarrete, *Los peligros de Madrid* de Navarra o el *Ramillete gracioso de entremeses* difereixen d'aquesta tendència. En general, com amb la resta del magatzem, el nombre d'exemplars acostuma a ser baix -amb un únic exemplar o uns pocs, però sense un repertori massa elevat- excepte en el cas de les «Comedias sueltas de difarents autors», de què s'hi conservaven 300 exemplars. Malauradament solament amb el títol no podem identificar què estaven veient els llibreters, si era un volum de diferents comèdies o una amalgama de comèdies de procedència diversa, ni tampoc si era una impressió propera al 1667 o, fins i tot, material imprés pels Cormellas.

Paga la pena fer esment, abans de concloure amb la descripció del magatzem, de la presència d'uns pocs títols que, dins la categoria de ficció, hem definit com miscel·lanis, perquè en el seu interior combinen poemes amb peces dramàtiques o amb segments narratius, ja que representen un 10% del segment ficcional d'aquest espai. En aquesta secció trobem 13 títols diferents, com ara *El Enano de las Musas. Comedias y obras diversas, con un poema de las Cortes del León, y del Águila [...] d'Álvaro Cubillo de Aragón*, que combina romanços, comèdies, villancets i d'altres gèneres; *Navidad de Zaragoza repartida en quatro noches*, de Matías de Aguirre del Pozo y Felices, definida per Sánchez (2020, XXIII) com una «novela miscelánea» per la combinació de fragments poètics, narratius i dramàtics. Una cosa semblant passa amb *Los alivios de Casandra*, d'Alonso de Castillo Solórzano, que aplega cinc novel·les i una peça teatral.

4 Anàlisi de les dades i primeres conclusions

4.1 Síntesi de l'anàlisi documental

En el present article hem mirat de posar en valor la tasca editorial dels Cormellas i el seu obrador, que va estar actiu durant més de cent anys, administrat per diversos membres de la mateixa família que van deixar la seua empremta personal en l'evolució del negoci. Per aconseguir-ho hem seleccionat una sèrie de documents de naturalesa diversa -testaments, inventari, llibres impresos, etc.- que estudiem combinant el treball bibliogràfic, l'extracció de dades de fons arxivístics i l'anàlisi del corpus resultant d'aquest procés. De tots els

seus anys d'activitat ha quedat un romanent documental, pràcticament inèdit, que ens serveix per estudiar la projecció d'aquesta família en relació amb la circulació del llibre imprès. És precisament la suma de la documentació notarial i el catàleg de les obres impreses pels Cormellas la que ens permet aproximar-nos a l'estudi de la seua petjada dins i fora de la corona d'Aragó.

En la part central de la nostra aportació hem descrit un document inèdit fins ara, l'inventari de béns de 1667, tenint en compte el context en què va ser elaborat, l'autoria, la disposició de la informació i alguns entrebancs per a la correcta interpretació de les dades. Una vegada extreta la informació i classificats els títols tenint en compte el contingut central de cada obra, hem fet una primera descripció de què es va trobar en la llibreria i el magatzem de la casa Cormellas el 1667, poc després del traspàs de Sebastián de Cormellas «el mozo». Tot i que aquesta tasca de classificació segueix en procés, atesa l'extensió del document i la quantitat de referències, a hores d'ara comprovem que les temàtiques segueixen la tendència general de les llibreries i biblioteques privades de l'època, amb un domini dels textos religiosos i la variació de la resta de tipologies depenent de l'ofici o trajectòria vital del propietari. Pel que fa als Cormellas, podem afirmar que en ambdós espais -llibreria i magatzem- la presència de textos literaris de ficció és menor a la d'altres productes editorials, entre els quals el més abundant és el llibre de temàtica religiosa i devocional, materialitzada en diversos tipus de text, que acumula al voltant del 40% de les referències. Aquesta preferència és fàcil d'explicar, atès que són obres fàcils de comprar i de vendre i que aporten un benefici econòmic ràpid per a qui hi comercia (Espino 2003, 212). La història -de les Índies, de la Península, de la corona d'Aragó o del Principat- també ocupa un espai significatiu. S'hi poden localitzar també vides de persones destacades o històries de països més allunyats de l'imaginari del moment com Japó o la Xina. Una absència remarcable, tenint en compte el tipus de producte estampat a la casa Cormellas, és la de fulls solts o relacions de successos, pràcticament inexistents a l'inventari.

El tercer gran tema del registre és la ciència. Llibres de medicina, cirurgia, ciències naturals o aritmètica són freqüents en ambdues seccions del registre; en canvi, la presència de textos bèl·lics és molt poc destacable. Algunes tipologies presenten diferències entre les quantitats esmentades en la llibreria i el magatzem, com ara en el cas dels textos de caire polític o els llibres instrumentals -de comptes o de taxació de productes- presents en el magatzem però pràcticament inexistents en la llibreria. Aquestes diferències poden ser útils per mirar d'entendre la diferenciació d'espais i d'obres entre un lloc i un altre, a què ens referirem una mica més endavant.

Finalment, pel que fa als títols de ficció, amb un 20,4% i un 11,64% en la llibreria i magatzem respectivament, comprovem que trobem

resultats molt semblants pel que fa als percentatges d'obres líriques, narratives o teatrals. A diferència d'altres temàtiques o tipologies del registre inventarial, les obres de ficció no aporten contrastos rellevants que ens puguin donar claus interpretatives sobre la diferenciació d'espais o l'especialització dels Cormellas com a impressors i mercaders del llibre.

Sí que paga la pena remarcar que quasi un 20% dels títols de la llibreria pertanyen a obres de ficció, pràcticament el doble del que Espino (2003, 222) determinava per a les biblioteques barcelonines de la primera meitat del segle XVII. Ara bé, és imprescindible fer notar que tot allò que conforma l'espai que el notari Corbera va anomenar la llibreria sembla ser la conseqüència d'una casuística complexa i que ben segurament és el resultat de la conjunció de diversos factors: els llibres impresos a l'obrador -aquells amb millors vendes i aquells que no van aconseguir vendre-, volums comprats o intercanviats amb altres impressors, llibreters o corredors de llibres d'arreu de la Corona d'Aragó, de la Península o de l'itinerari d'intercanvi que connectava el Principat amb França o Itàlia en aquell moment.

4.2 Primeres conclusions i hipòtesis de treball

La descripció dels materials de l'inventari planteja una sèrie de preguntes sobre els espais de la llibreria i del magatzem, la seua funció, o el procés com aquests s'han conformat, una qüestió que pot estar directament connectada amb l'evolució de les tasques dels Cormellas en relació amb el negoci de la impremta.

En primer lloc, i mirant d'entendre per què els títols estan repartits en dos espais diferents -llibreria i magatzem- trobem un fil argumental en les últimes voluntats de Sebastià de Cormellas pare i fill. En un dels processos de divisió de l'heretat s'extracten detalls del testament fet per Sebastià de Cormellas fill l'any 1666 en què, després d'encarregar una llista de misses per la seua ànima i dels seus predecessors, fa constar que «per charitat de part de dites missas se han insolutum donat las sobreditas tres mil sexanta- tres lliuras y divuyt sous en què són estimats per duas personas tots los papers y tomos de la estampa que fou de dits senyors pare y fill Cormellas, tant nous com vells, sens enquadernar».²⁵ La cita, al nostre entendre, ens pot estar indicant una possible funció dels volums del magatzem: els llibres que han taxat dues persones -que ben probablement podrien ser Joan Selma i Ramon Boxeda- són tant obres noves

25 Encara fan notar, unes línies més endavant del mateix document, que si la venda fora per més diners dels que s'han estipulat -una situació possible depenent del temps que tarden a vendre els llibres- s'haurà de reajustar el nombre de misses a celebrar.

com altres més antigues, pertanyen tant a Sebastià Cormellas pare com al «mozo» i són volums sense enquadrar. De ser certa aquesta coincidència aquests volums –un miler segons registra l'inventari– tindrien un valor estimat de 3063 lliures i 18 sous que si la confraria beneficiària venia havia d'invertir en la celebració de misses.

Dit això, el nom donat als espais pel notari Boxeda no és, al nostre parer, aclaridor pel que fa a la distribució de títols o a la funció dels espais. Si donem per vàlida l'associació entre l'inventari del magatzem i les indicacions del testament que just fa un moment hem exposat, podríem considerar que els volums d'aquest espai tenen una millor projecció comercial. Ara bé, no podem confirmar aquesta teoria perquè, com hem vist, la distribució de temes i gèneres tampoc és concloent per poder establir-hi funcions. L'únic rastre documental que ens podria fer pensar que els llibres del magatzem tenen una major utilitat que els de la llibreria és que en la descripció de la llibreria es notifica que hi ha un conjunt de llibres «trencats i duplicats», però no deixa de ser una dada excessivament laxa.

Encara més, de l'anàlisi dels títols des d'un punt de vista cronològic tampoc extraïem conclusions fermes per caracteritzar la llibreria i el magatzem com a espais amb funcions clarament diferenciades. Per una banda, analitzant l'any de les edicions *princeps* de les obres identificades, en ambdós casos el resultat indica una xifra superior al 60% d'obres que van ser publicades per primera vegada entre 1600 i 1640, o fins i tot localitzem alguns títols amb primeres edicions anteriors al 1580. El predomini de textos més antics per sobre de possibles novetats editorials podria fer-nos dubtar sobre la funció dels espais o fins i tot sobre el projecte editorial,²⁶ però aquesta dada s'ha de prendre com un valor relatiu atès que de la manera com estan identificades les entrades és pràcticament impossible saber quina edició tenia al davant el responsable de l'inventari. Per tant, a hores d'ara no podem establir una diferenciació de les obres d'acord amb l'espai físic que ocupaven en la casa i l'obrador del carrer del Call. Per tant, la funció de cada espai roman, ara per ara, una pregunta sense resposta definitiva.

Del registre de l'inventari hem pogut identificar aproximadament el 50% dels títols de la llibreria i un 30% del magatzem, i les dades resultants apunten cap a una nissaga que va anar adoptant rols diferents pel que fa al comerç del llibre. En total, dels quasi dos mil títols

26 El cas de Cormellas s'assembla en aquest fet i d'altres al del llibreter madrileny Miguel Martínez, que en un inventari de 1629 combina obra més antigues amb d'altres més recents. A aquest fet, Dadson exposava dues possibilitats interpretatives sense decantar-se per cap d'ella clarament: o bé que la llibreria no funcionava massa bé, o bé que Martínez s'havia especialitzat tant en llibre antic com modern (Dadson 1998, 319-20). En el cas dels Cormellas es podria relacionar amb els canvis de rol respecte del negoci familiar de Cormellas pare i fill.

del registre n'hem identificat 771, i d'aquests sols 212 es corresponen amb obres que es van estampar a la ciutat comtal. Més concretament, del 50% de les obres identificades en relació amb la llibreria sols un 27,4% dels títols es van imprimir a la ciutat de Barcelona, i d'aquests sols un 11,4% són edicions dels Cormellas segons les dades de què disposem actualment. De la mateixa manera, del 30% dels llibres del magatzem identificats, un 27,5% de les obres s'han imprès a Barcelona, i d'aquestes la meitat coincideixen amb els textos impresos pels Cormellas. Aquestes xifres, que hem de prendre amb cautela perquè encara cal identificar una quantitat significativa d'obres, ens fan considerar que els Cormellas van dur a terme una activitat comercial d'intercanvi de volums gens menyspreable. Com hem vist, el 73% de les obres identificades en ambdós espais no tenen una edició barcelonina coneguda, i algunes vegades fins i tot són edicions úniques fetes en altres indrets de la geografia peninsular o europea, com ara Madrid, Lisboa, València, Toledo o Córdoba.

Siga com siga, estem en disposició de considerar que el projecte editorial dels Cormellas no sols passava per la reimpressió dels textos amb més èxit a Castella, com indiquen les xifres provisionals que hem tractat ací, sinó que també van desenvolupar una tasca com a mercaders i distribuïdors de llibres, com a mínim, a la corona d'Aragó i Castella, com ja havien apuntat de manera més teòrica Vindel (1935, 60) o Ramos (2009, 30).

Sense voler entrar ací en massa detall perquè és un tema del que ens ocuparem en un altra aportació, les xifres que exposem en aquest article, així com la documentació notarial amb què estem treballant, ens permeten parlar de dos projectes editorials diferenciats a mans de Sebastià de Cormellas pare i Sebastià de Cormellas fill. Mentre que el negoci principal del pare és clarament el de la impremta –tot i que existeixen indicis per poder parlar de plets legals per la venda de llibres sense autorització–, Sebastià de Cormellas fill fou primer llibreter i després mercader, mai impressor. El canvi d'ofici, a més, va coincidir amb la mort del pare i amb el seu nomenament com a conseller quart de la ciutat de Barcelona.

En aquestes coordenades, i en defensa del seu estatus social i de la conservació de l'estampa Cormellas, va dur a terme la publicació l'any 1638 del text *Discurs en favor de Sebastià de Cormellas, mercader, contra los magnífics consols [...] de la Llotja de la Mar*. El text, redactat amb el suport d'advocats de primer ordre –com ara Joan Pere Fontanella– adduia que el primer a exercir l'ofici fou d'estatus noble i que, per tant, no es podia considerar una art mecànica, ni el fet de ser-ne propietari anava en detriment del seu estatus com a mercader; defensava la impremta com un art liberal que servia, entre d'altres, per exercitar el coneixement intel·lectual i difondre la fe cristiana. La motivació per a la creació i publicació del discurs sembla respondre a un requeriment per part del Consell, però més

enllà del procediment legal, del qual ens ocuparem en un altre moment, el *Discurs* és una petjada ben significativa de com la mentalitat de Cormellas fill era la d'algú que buscava un progrés social que la germandat d'impressors o la confraria de llibreters no li podien proporcionar.²⁷ Ara bé, mantenir la impremta li proporcionava una font d'ingressos i un material amb què mercadejar –en alguns moments amb les conseqüències legals d'exercir una tasca fora del seu ofici.

Tot plegat, ací hem aportat dades per anar més enllà d'algunes de les fites remarcades de la nissaga Cormellas –com ara la impressió de literatura del Siglo de Oro o relacions de successos– o de les hipòtesis teòriques sobre la seua habilitat per reimprimir i distribuir obres. L'anàlisi dels continguts de l'inventari, així com d'altres rastres documentals, ens permet aprofundir en altres qüestions de gran importància per entendre el circuit comercial de la corona d'Aragó i de la península Ibèrica. Ara podem interpretar amb xifres i arguments fermes que la «casa» Cormellas fou un negoci complex i variant, adscrit a les tendències literàries i a les múltiples possibilitats comercials del negoci del llibre del segle XVII, en contacte amb altres impressors i, alhora, exercint com a distribuïdors de lletra impresa en una xarxa comercial que encara estem en procés de dibuixar. Hi romanen qüestions per resoldre, que anirem desgranant en futures aportacions, però podem parlar dels títols que els Cormellas van acumular a casa seua, de l'accés a obres impreses fora de la ciutat comtal i de la corona catalanoaragonesa i la possible diferenciació de rols i interessos comercial amb el pas dels anys.

Arxius consultats

- AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Jaume Corbera, 730/33.
AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Rafael Cassanyes, 867/27.
AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Francesc Serra, 875/31

Bibliografia

- Camprubí, X. (2012). «Llibres i lliure comerç a la Barcelona moderna: els conflictes entre l'impressor Rafael Figueró i la confraria dels llibreters (1671-1711)». *Recerques* 65, 75-107.
- Camprubí, X. (2014). *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Camprubí, X. (2020). *La revolució de la impremta*. Catarroja: Afers.

27 Hem de tenir en compte, a més, que jeràrquicament la germandat d'impressors està per sota de la confraria de llibreters, de manera que esdevenir impressor hauria suposat una davallada en les seues aspiracions socials.

- Cayuela, A. (2005). *Alonso Pérez de Montalbán: un librero en el Madrid de los Austrias*. Madrid: Calambur.
- Clemente, Y. (2010). «Los catálogos de librería de las sociedades Anisson-Posuel y Arnaud-Borde conservados en la Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense». *Revista General de Información y Documentación*, 20, 353-89.
- Dadson, T.J. (1998). «La librería de Cristóbal López (1606): estudio y análisis de una librería madrileña de principios del siglo XVII». López-Vidriero, Cátedra 1998, 167-234.
- Dadson, T.J. (1998). «La librería de Miguel Martínez (1629), librero y editor del primer tercio del siglo XVII». Dadson, T.J., *Libros, lectores y lecturas*. Madrid: Arco-libros, 302-21.
- Delgado Casado, J. (1996). *Diccionario de impresores españoles (siglos XV-XVII)*. 2 vols. Madrid: Arco.
- Discurs en favor de Sebastià de Cormellas, mercader, contra los... consols y consell de vint del magistrat de la Llotja de la Mar de la present ciutat de Barcelona* (1638). Barcelona: Casa de Sebastià de Cormellas.
- Espino, A. (2003). «Libros, lecturas y lectores en la Barcelona de la primera mitad del siglo XVII». *Estudis*, 29, 205-29.
- Fernández, D.; Gómez, G. (coords) (2021). «La parte veinte: historia editorial». Vega, L. de: *Comedias. Parte XX*. Edición crítica de Prolope. Barcelona: Gredos, 1-100.
- Gómez, G. (2015). *Del corral al papel: Estudio de impresores españoles de teatro en el siglo XVII* [tesis doctoral]. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- Griffin, C. (1998). «El inventario del almacén de libros del impresor Juan Cromberger: Sevilla 1540». López-Vidriero, Cátedra 1998, 257-373.
- López-Vidriero, M.L.; Cátedra, P.M. (dirs) (1998). *El libro antiguo español*, vol. 4. Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca.
- Pedraza, J.M. (2008). *El libro español en el renacimiento: la 'vida' del libro en las fuentes documentales contemporáneas*. Madrid: Arco.
- Peña Díaz, M. (1996). *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas. Barcelona, 1473-1600*. Lleida: Milenio.
- Pontón, G. (2014). «Sebastián de Cormellas, mercader de libros». Pedraza Jiménez, F.B.; García González, A. (eds), *La comedia española en la imprenta catalana*. Ciudad Real: Universidad de Castilla-La Mancha, 15-33.
- Ramos, R. (coord.) (2009). «La octava parte: historia editorial». Vega, L. de, *Comedias. Parte VIII*. Edición crítica de Prolope. 3 vols. Lleida: Milenio; Universitat Autònoma de Barcelona, 9-55.
- Sánchez, M.P. (2020). «La navidad de Zaragoza: una miscelánea aragonesa». Aguirre, M., *Navidad de Zaragoza. Edición de María Pilar Sánchez Laílla*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza; Instituto de Estudios Altoaragoneses; Instituto de Estudios Turoleses y Gobierno de Aragón, VII-CXCVII.
- Vindel, F. (1935). *La Verdad sobre el 'Falso Quijote'*. 2 vols. Barcelona: Antigua Librería Babra.